

VAJDA ANDRÁS

A KARÁCSONYI ÜNNEPKÖRHÖZ KAPCSOLÓDÓ NÉPHAGYOMÁNYOK ALAKULÁSA A MAROS MENTI SÁROMBERKÉN

KIVONAT: A falu – mint önálló identitással rendelkező társadalmi szervezet – eltűnése egyaránt hatással van a mindennapok és a jeles napok szervezésére és megélésére, valamint a helyi hagyományok, ezen belül a jeles napi népszokások alakulására is. A jelen tanulmány azt próbálja felvázolni, hogy miként alakultak a XX. század folyamán Sáromberke magyarságának életében a karácsonyhoz kötődő néphagyományok, továbbá milyen hatásai voltak a különböző gazdasági, politikai és kulturális folyamatoknak a karácsonyhoz kapcsolódó népszokások alakulására.

A karácsonyi időszakhoz kapcsolódó szokások alakulását elemezve azt láthatjuk, hogy a XX. század során legalább három olyan nagy fordulópont említhető, mely meghatározta a helyi népszokások alakulását. Az első világháborút követő hatalomváltás következtében megnőtt a néphagyományok szerepe a nemzeti identitás megőrzésében és ezzel egyidőben az egyház szerepe a jeles napokhoz kötődő népszokások őrzésében. A kommunista diktatúra berendezkedése a karácsonyi szokások visszaszorulásához, közösségi jellegük elhalványulásához vezetett. A karácsony megünneplése visszaszorult a templom falai közé, valamint a szűk családi környezetbe. Az 1989-es rendszerváltás élenkítően hatott a helyi közösségi életre, elindult a karácsonyi népszokások újraélesztése.

A karácsonyi szokások alakulását azonban nem csak a XX. század során több rendben végbement rendszer- és hatalomváltás határozta meg. A megváltozott gazdasági környezet, a földművelő és állattartó életforma feladása, a tömegmédiá megjelenése és a globalizáció is rányomja bélyegét az ünnepi idő megélésére.

KULCSSZAVAK: néphagyomány, jeles napok, karácsony, kántálás, istvározás, jánosozás, betlehemezés

A magyar néprajzi kutatásokban kiemelt helyen szerepel a népszokások vizsgálata. Egyrészt abban az értelemben, hogy már a korai időszakban is jelentős eredmények születtek, számos alapos leírás és összefoglaló munka látott napvilágot. Ezek a magyar népélet vizsgálata során a jeles napokhoz, az agrárélethez, valamint a mindennapokhoz kapcsolódó népszokások bemutatására koncentráltak. Másrészt abban az értelemben is, hogy az utóbbi időben is több átfogó, monografikus leírása készült el a magyar népszokásoknak.

Ugyanez mondható el az erdélyi népszokáskutatásról is: több kiváló munka áll rendelkezésünkre az erdélyi és ezen belül a különböző tájegységek, kistérségek népszokásainak leírásáról. Azonban nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy még mindig vannak olyan területek, ahonnan csupán szórványos adatokkal rendelkezünk. Ilyennek számít a Marosvásárhely és Szászrégen között, a Maros két oldalán elterülő Maros mente is, ahonnan mindmáig nem rendelkezünk a jeles napi szokások átfogó, monografikus leírásával.

Jelen tanulmány ezen a helyzeten kíván javítani, és azt próbálja felvázolni, hogy miként alakultak a XX. század folyamán a Lapos Maros mentéhez tartozó Sáromberke magyarságának életében a karácsonyhoz kötődő néphagyományok. A tanulmány arra a kérdésre is keresi a választ, hogy miként hatottak a különböző gazdasági-politikai és kulturális folyamatok (például az agrár életformának a kollektivizálást követő átalakulása, a gazdálkodó életmód feladása, a kommunista hatalom ideológiai nyomása, valamint a globalizáció) a XX. század során az egyházi jeles napokhoz, ezen belül a karácsonyhoz kapcsolódó különböző népszokások alakulására. Az elemzés kitér továbbá arra is, hogy a

megváltozott gazdasági-kulturális környezet hatására milyen adaptációs mechanizmusok, milyen új habitusok és gyakorlatok lépnek érvénybe a karácsonyi ünnepkör megülése tekintetében.

Elméleti keret

Elsüllyedt parasztkontinens • A hagyományos paraszti környezet átalakulása, a hagyomány feloldódása a falu – mint önálló identitással rendelkező társadalmi szervezet – eltűnését eredményezte. A hagyományos falu helyét egy detradicionalizált vidék vette át, melynek mindennapjait a helyi hagyományok helyett egyre inkább globális folyamatok mentén kialakult, de a helyi közösségek igényeihez alakított stratégiák és világnézeti modellek szervezik. Ahogy Gagyi József találóan megfogalmazta: a mozgási tér kitérülése és az uniós pályázati rendszer által nyújtott nagyobb mértékű pénzforrások elérhetővé válása révén elindult/felgyorsult az infrastrukturális környezet átalakulása, új gazdálkodási és életvezetési stratégiák honosodtak meg és állandósultak, új tárgyvilág épült fel, új kapcsolatok jöttek létre, új vágyak és új interpretációk születtek.¹ A szerző ezt a helyzetet egy helyen az „elsüllyedt paraszti kontinens” metaforájával írja le. Ez időben és térben igen kiterjedt világ, mely „[m]ég mindig megvan, ha nem is ugyanazzal a természeti és társadalmi környezettel, ha nem is ugyanazokkal az emberekkel, mint évszázadokkal ezelőtt, ha építészeti szempontból a »modernizációs hullámok« nyomait (el)viselve is, a helyszín: a falu”.² A falu mint kontextus és mint élettér átvészelt a XX. század faluromboló törekvéseit, de ennek az volt az ára, hogy miközben „[...] a falu épült, civilizálódott [...] visszafordíthatatlanul átalakult”.³ A kérdés csupán az, hogy mi maradt (meg) az átalakulás során a faluból. Milyen társadalmi struktúra, milyen életmodellek és milyen „új mikrokulturális feltételek termelődtek”?⁴

1 Vö. Gagyi 2009a.

2 Gagyi 1999, 29.

3 Gagyi 2007, 5.

4 Vö: Gagyi 2009b, 145.

A paraszti társadalom átalakulását vizsgáló néprajzi kutatások azt mutatják, hogy a XX. század közepén az úthálózat kiépülése és a közlekedés fejlődése, intézményesülése (vasúthálózat, rendszeres buszjáratok) kihatott a falusi lakosság mobilitására, sok esetben kétlaki életformák kialakulását eredményezte.⁵ A XX. század végén lezajlott nagy társadalmi-gazdasági átalakulás pedig a dekollektivizáció, a visszaparasztosodás és a demodernizáció jegyében zajló folyamatokat eredményezett,⁶ melyek régióként eltérő forgatókönyvek mentén zajlottak.

Felbomló horizontok • Hermann Bausinger szerint a horizont felbomlása nemcsak a javak hozzáférése terén hoz változásokat, nem csupán azzal jár, hogy a régi szokások már nem a korábbi funkciójukkal vannak jelen a mindennapokban, hanem azzal a következménnyel is, hogy a hagyomány, amelyre eddig úgy tekintettek, mint tudáskészletre, amely a világot szervezi, elveszíti általános érvényességét.⁷ A horizont szétesése tehát egyszerre jelenti a hagyományos paraszti környezet (a falukép, a faluszerkezet és a falut övező táj/világ) átalakulását, a falusi közösségek felbomlását, a gazdasági szerkezet és kooperációformák átalakulását, valamint a hagyományok és azok normatív erejének csökkenését, hol alig észrevehető, hol látványosabb visszaszorulását és a falu – mint önálló identitással rendelkező társadalmi szervezet – megroppanását, de nem jelenti feltétlenül a népi kultúra végét.⁸ A hagyományok eltűnésének/visszaszorulásának következtében az egyes kulturális javak területén jelentős változások érzékelhetők, melyek leírására a kétarcú modernizáció⁹ fogalma a legalkalmasabb. Ebben az összefüggésben a modernizáció legáltalánosabban a társadalmi vál-

5 Vö. Gagy 2009b.

6 Lásd: Vajda 2019a.

7 Vö. Bausinger 1995, 61–72.

8 Bausinger 1995, 61–72.

9 Értelmezésben a falusi környezetben lezajlott modernizációt Janus-arcú modernizációnak lehet tekinteni. Mégpedig abban az értelemben, hogy miközben elengedhetetlenül szükség volt a vidék modernizációjára, és a jelenből visszatekintve maguk a vidék lakosai is sikerként (szükségesként) értelmezik ezt a folyamatot, a folyamatot kísérő/kiváltó események sok esetben számos bosszúságot, keserűséget, szenvedést és kiábrándulást is eredményeztek az elszenvedők számára. Tehát a falusi modernizáció egyrészt a zsarnokság és a pusztítás eszköze, másrészt éltető és konstruktív erő, a sikeres adaptáció és a túlélés záloga volt.

tozásoknak azon formája, melynek során a különböző agrártársadalmak ipari társadalmakká alakultak át, majd a XX. század végén posztindusztriálissá váltak.¹⁰ Alexander Chayanov a *Paraszti gazdálkodás elmélete* című könyvében¹¹ a parasztság eltűnését Kelet-Európában szintén a modernizációval magyarázza, de a nyugati szemlélettől merőben eltérő érvek mentén. Megközelítésében a harmadik világ elmaradottságát nem a modernizáció lassúságával, hanem a modernizáció folyamata során létrejött függőségi viszonyokkal magyarázza. Ennek eredménye a paraszti gazdálkodás fennmaradása. A szerző szerint a paraszti gazdálkodást az különbözteti meg a kapitalista gazdálkodástól, hogy annak vezérelve a megélhetés egy adott szintjének hosszú távú fenntartása. A modernizáció pedig szétverte a paraszti gazdálkodás eme kereteit (vö. parasztalanítás). Vagy ahogy Terry Marsden írja: az önellátásra berendezkedett faluból fogyasztásra berendezkedett vidék lett.¹² Kovách Imre pedig a vidéki társadalom átalakulásának XX. századi folyamatát összefoglaló munkájában azt írja, hogy vidéknek nevezzük azt, ahol nincsenek parasztek, csak a parasztság emlékezte, különböző formákban, intézményekben.¹³

Néphagyomány-értelmezések • Az európai etnológiai kutatások az elmúlt száz év során gyakran visszatértek a XIX. században a nemzeti identitások ébredése és a nacionalizmusok kialakulása idején definiált néphagyományok kutatásának kérdéséhez. A kezdeti kutatások ezeknek a hagyományoknak az összegyűjtésére, területi eloszlására, tipológiájára koncentráltak, majd a XX. század második felében, a mindennapi életvezetés kereteinek erőteljes átalakulását követően a hagyomány változására, a hagyományok új környezetbe való áthelyeződésére, valamint a hagyományvesztés, a hagyományból való kivetkőzés formáinak és következményeinek vizsgálatára tevődött át a hangsúly.¹⁴

10 Lásd: Fejős 1998, 9.

11 Chayanov 1966.

12 Marsden 1999.

13 Kovách 2012.

14 A kérdés vizsgálatához lásd: Vajda 2016, Jakab–Vajda 2018.

Dorothy Noyes szerint a hagyomány elsősorban mint kommunikáció (átadás, átvétel), ideológia és tulajdon értelmezhető.¹⁵ Edward Shils értelmezésében a hagyomány *traditum*, vagyis minden, amit a múlt a jelennek átad.¹⁶ E szemlélet szerint a hagyománynak elsősorban tudásmegőrző, tudásátmentő feladata van.

Odo Marquard a hagyományt megszokásaink nélkülözhetetlenségéről írt esszéjében a *történelem primér jelenvalóságaként* írja le, amely nem más, mint „a megszokások összessége”, az a valami, ami – Herman Lübbe szavaival élve – „nem bebizonyított helyessége okán érvényes, hanem mert lehetetlen meglennünk nélküle”.¹⁷ Ez a definíció az élet teljességére – ha úgy tetszik, a mindennapokra – utal. Nem csupán a jeles napokhoz, ünnepekhez kapcsolódó cselekvések, gesztusok, tárgyak és szövegek összessége, hanem túl ezen hagyománynak minősül minden, ami emberi, ami az életet élhetővé teszi.

Kolozsváron 2012 decemberében Keszeg Vilmos *Kié a hagyomány? Mire szolgál? A hagyomány: kultúra, használók és forgalmazók között*¹⁸ címmel szervezett nemzetközi tanácskozást. A konferenciafelhívásban Keszeg Vilmos úgy fogalmazott, hogy a XX. században Európában a hagyomány értelmezése terén három paradigma követte egymást. Az első a kulturális kontextus felől közelített (tipológia, elterjedtség, morfológia, struktúra, funkció és a hagyomány történeti megközelítése), a második a hagyományt szociológiai aspektusból értelmezte, a hagyomány alkalmazásának eszközére, a hagyománnyal szembeni attitűdökre figyelt, míg a harmadik a kultúra patrimonizálása, mely a napjainkban kialakuló, a hagyomány managementjére alapozó paradigmaként írható le. Ezek mindegyike – írja a szerző – a hagyomány különböző aspektusaira mutat rá. A Keszeg Vilmos által irányított kolozsvári kutatások a hagyományt operatív fogalomként használják. A hagyomány fogalmát „nem a kultúra- és társadalomfejlődés egy korábbi korszakából fennmaradt reliktumokra vonatkoztatjuk, hanem a környezetben, a kultúra használóitól informális módon átvett, a min-

15 Noyes 2009, 234.

16 Shils 1981, 12.

17 Marquard 2001, 188–189.

18 *A qui appartient la tradition? A quoi sert-elle? La tradition entre culture, utilisateur et entrepreneur. 6–7 décembre 2012, Cluj-Napoca, Romania.*

dennapi életben használt tárgyak, ismeretek, gyakorlatok, mentalitás és attitűd megnevezésére”.¹⁹ A hagyomány tehát 1. közösséget formál, 2. emlékezetet teremt és 3. biografikus funkcióval rendelkezik.²⁰

Voigt Vilmos pedig egyik tanulmányában úgy vélekedik, hogy – akárcsak a népi kultúra fogalma – a hagyomány is erőteljesen etnicizált. Amint írja: „[a] mi a közismert magyar »hagyomány-felfogást« illeti, nálunk, korábbi előzmények (például Bessenyei György történelem-értelmezése) után a reformkorban alakul ki a fogalom rendszeres használata. Kölcsey Ferenc *Nemzeti hagyományok* című tanulmánya (1826) voltaképpen egy máig érvényes nézetet képvisel, amely szerint a magyar »néphagyományok« egyszersmind az egész »magyar nemzet« hagyományai is.”²¹

Paládi-Kovács Attila ugyanakkor arra mutat rá, hogy a népi kultúra kutatóinak munkáiban hosszú ideig „[a] hagyomány szó [...] gyakran a honfoglalás előtti időkből származó, saját törvényei szerint továbbélő, olykor módosuló, megújuló népi kultúra szinonímájaként tűnik fel”.²² Ennek a hagyománynak a természetéről Hermann Bausinger a következőt írja: „Az utóbbi évszázadban a nép körében is elterjedt felfogás szerint az, ami történelmileg korábbi – s néhány maradványban még a jelenbe is belenyúlik –, egyúttal történelem nélküli is: maga a természet.”²³ Aleida Assmann egyik tanulmányában szintén arra mutat rá, hogy a hagyományt a XVIII. századi irodalomban a *természet*ként fedezik fel újra és értelmezik.²⁴

Népszokások kutatása • A népszokások, és ezen belül a jeles napi szokások alakulását a néprajzkutatók (de a média képviselői is) a XIX. század óta folyamatosan figyelemmel kísérték. A korai szórványos közléseket követően a XIX. század második felében jelentek meg az első összefoglaló munkák. Az első ilyen monografikus munka Résző Ensel Sándor nevéhez köthető, aki az 1867-ben kiadott művében külön tárgyalta a jeles napokhoz, az emberélet fordulóihoz, a

19 Keszeg 2014, 10.

20 Keszeg 2014, 10–12.

21 Voigt 2007, 10.

22 Paládi-Kovács 2004, 4.

23 Bausinger 1995, 102–103.

24 Assmann 1997, 608–625.

gazdasági év napjaihoz, valamint a céhes élethez kapcsolódó szokásokat, külön kitérve a különböző etnikumok szokásaira is.²⁵ Ezt követően a *Magyar Népköltési Gyűjtemények* 1872 és 1924 közötti 14 kötetében jelent meg számos forrásértékű népszokásleírás és szövegközlés. Valamint Sebestyén Gyula, Katona Lajos és Róheim Géza munkásságát kell mindenképpen megemlíteni ebből az időszakból.²⁶ Az 1933 és 1937 között kiadott, *A magyarság néprajza* címet viselő, a magyar népelettel kapcsolatos ismereteket összefoglaló négykötetes mű számára Szendrey Ákos és Szendrey Zsigmond foglalta össze a szokáskutatás eredményeit, ez utóbbi külön fejezetet szentelt a jeles napok bemutatásának is.²⁷ A második világháború utáni időszakban Dömötör Tekla, Tátrai Zsuzsanna, valamint Ujváry Zoltán munkássága meghatározó a népszokások kutatásának terén. Dömötör Tekla elsősorban a népszokások költészetének vizsgálatára helyezte a hangsúlyt,²⁸ Tátrai Zsuzsanna a jeles napi szokásokat vizsgálta,²⁹ míg Ujváry Zoltán elsősorban a dramatikus népszokásokat tanulmányozta.³⁰ Ugyanakkor meg kell említenünk Verebélyi Kincső nevét is, aki 2005-ben *Szokásvilág* címen közölte a magyar szokások szerkezetének és működésének kommunikációelméleti megalapozottságú leírását.³¹

Az erdélyi szokáskutatás kapcsán elsősorban Pozsony Ferencz munkásságát kell említenünk. A szerző főként az erdélyi és moldvai magyar népszokásokat, valamint az erdélyi szászok jeles napi szokásait vizsgálta.³² Kutatási eredményeit egyetemi jegyzet formájában is közzétette.³³

Maros megyéből az első szokásleírások a XIX. század második feléből, a Szabó Sámuel által irányított néprajzi gyűjtések idejéből származnak. A diákok a balladaszövegek mellett ugyanis több szokásbeszámolót is készítettek.³⁴

25 Részó Ensel 1867.

26 Lásd: Pozsony 2006, 10–12.

27 Szendrey Zs. – Szendrey Á. 1937, 154–322.; Szendrey 1937, 323–341.

28 Dömötör 1972, 1974.

29 Tátrai 1990.

30 Ujváry 1990.

31 Verebélyi 2005.

32 Pozsony 1997, 1998, 2000, 2015.

33 Pozsony 2006.

34 Lásd: Olosz 2009.

Néhány elszórt közlés a korabeli lapokban (*Ethnographia*, *Fővárosi Lapok*, *Erdély*) látott napvilágot.³⁵ Az egyes települések népszokásainak feltárása a két világháború közötti időszakban is folytatódott, több szokásleírást a *Székelység* című folyóiratban közöltek.

Az 1930-as évek egyik legnagyobb teljesítményének a Makkai Gergely és Nagy Ödön szerkesztésében napvilágot látott kötet számít, melyben a szerkesztők 59 erdélyi és partiumi magyar településről egységes szempontok szerint és viszonylag azonos időben összegyűjtött, a téli ünnepekhez kapcsolódó néphagyományokat tettek közzé.³⁶ Ez a munka összesen 18, Marostorda megyéhez tartozó, magyarok lakta településről tartalmaz a téli ünnepekhez kapcsolódó szokásleírásokat.

A XX. század második feléből pedig Barabás Lászlónak a Marosszéken (Nyárad mentén és a Sóvidéken) végzett széleskörű terepmunkára alapozó szokásvizsgálatait kell megemlítenünk, melyek a régió szokásainak monografikus feltárására irányultak. A szerző az 1970–80-as években elkezdett gyűjtéseit először különböző erdélyi kulturális heti- és havilapokban tette közzé, majd a rendszerváltást követően önálló kötetet szentelt a sóvidéki kalendáris szokások bemutatásának, valamint a marosszéki naptári és dramatikus népszokásoknak, de külön kötetet tett közzé a marosszéki öntözőversek anyagából is.³⁷

Az egykori Marosszéken kívüli területekről azonban csak egy-egy elszórt szokáselemzéssel/leírással találkozunk,³⁸ és csak ritkán fordul elő olyan munka, mely egy település szokásainak monografikus feltárására vállalkozik.³⁹

35 Adataikat lásd: Jakob 2007.

36 Makkai–Nagy 1939.

37 Barabás 1998a, 1998b, 2000, 2002, 2009, 2017, 2020.

38 Például: Horváth 1971; Borbély 2000.

39 Például: Székely 1999.

A vizsgált település és társadalma

Sáromberke⁴⁰ a Maros középső szakaszának dombok által övezett széles völgyében terül el, a Marosvásárhelyt Szászrégennek összekötő 15-ös országút mentén, az előbbitől 14, az utóbbitól pedig 18 km távolságra. Az 1886-ban megépült, Dédát Székelykocsárddal összekötő 405-ös vasútvonal szintén érinti a települést. A település műúton és vasúton egyaránt jól megközelíthető, sok szempontból kisebb közlekedési csomópontnak tekinthető. A Marosvásárhelyt Szászrégennek összekötő, észak–dél irányban haladó 15-ös országút két kilométer hosszúságban szeli át. Ebből a falu északi felében, a Felszeg elején nyugati irányba ágazik le a 153B megyei út, mely az előbbit, tehát a 15-ös országutat a Mezőséget átszelő, Szászrégent Kolozsvárral összekötő 16-os országúttal köti össze.

A nagyváros közelsége már a XX. század elején is nagyban befolyásolta a helyi társadalomból történő időszakos kilépések gyakoriságát, valamint a külvilággal fenntartott kapcsolatok minőségét és intenzitását.

A település a 2006-ban létrehozott Marosvásárhely Metropoliszövezet és a Maros Menti LEADER Partnerség elnevezésű fejlesztési kistérség részét képezi.

Területi-adminisztratív szempontból – további hat másik faluval együtt – Nagyernye községhez tartozik. Népesség szempontjából a közepes méretű falvak közé sorolható, fizionómiai szempontból (forma, a belterület szerkezete, textúra) pedig elágazó, alaprajzát tekintve lineáris, utcára szervezett szalagtelkes településnek mondható: a gazdaságok szorosan egymás mellett sorakoznak a települést észak–dél irányban átszelő országút két oldalán.

Nemzetiségi összetételét tekintve a települést a múltban zömében magyarok lakták, és ezt a hangsúlyosan magyar jellegét napjainkban is megőrizte.

40 Dumbrăvioara, Maros megye, Románia

Év	összesen	román	magyar	német	egyéb, össze- sen	zsidó	cigány
1850	618	72	452	0	94	0	94
1880	933	16	752	6	159	0	0
1890	968	11	933	8	16	0	131
1900	1003	17	979	7	0	0	0
1910	1030	43	970	17	0	0	0
1920	1017	28	988	0	1	0	0
1930	1071	65	997	7	2	0	0
1941	1084	29	954	4	97	1	95
1956	1271	23	1248	0	0	0	0
1966	1949	166	1772	11	0	0	0
1977	1816	167	1626	5	18	0	18
1992	1692	159	1459	1	73	0	73
2002	1648	75	1539	0	34	0	33
2011	1712	84	1470	0		0	158

1. táblázat. Sáromberke népességének alakulása nemzetiségekre bontva

A lakosság foglalkozási szerkezetét alapul vevő funkcionális osztályozás alapján vegyes (komplex) funkciójú településnek nevezhető; az 1960-as évektől az ingázó szakmunkások, valamint a szolgáltatóipari szektorban dolgozók száma fokozatosan emelkedett az agrár szektorban dolgozókkal szemben. Az 1992-es népszámlálási adatok szerint a lakosság már mindössze 12%-a dolgozott az agrár szektorban, de ekkor még az iparosok és ipari munkások is „megmaradtak földművelőnek és állattartónak”.⁴¹ Az 1990-es évek második felében, a dezindusztrializáció következtében, mintegy ezzel párhuzamosan egy visszaparasztosodási hullám indult el: mivel a környező városok gyárai sorra zárták be kapuikat, az ingázó ipari munkások közül többen is visszakényszerültek az agrár szektorba.

41 Szabó 1994, 20.

Ha a foglalkoztatottságot nézzük, akkor azt látjuk, hogy az 1992-es népszámlálás adatai szerint a település lakosságának mindössze 27,54%-a volt aktív pénzkereső. A lakosság többi része a következő szerkezetet mutatta: 370 tanuló (21,86%), 289 nyugdíjas (17,08%), 205 háztartásbeli (12,11%), 234 más személy által eltartott (13,84%), 2 állami eltartott és 28, az „egyéb” kategóriába sorolt személy. Továbbá megjelent egy új társadalmi csoport is, a munkanélküliek csoportja, mely összesen 98 személyt számlált, vagyis az aktív lakosság 17,37%-át tette ki, amely jóval az országos átlag fölötti érték. Ebből 52-en egy új állást, 46-an pedig az első munkahelyet keresték.

A 2011-es népszámlálás adatai tükrében a közel 10 év alatt jelentősen (mintegy 286 személlyel) megnőtt az aktív lakosság száma, elérve a 663 (37,73%) főt, amelyből 619 (35,23%) volt foglalkoztatott, 44 volt munkanélküli és 1094 (62,26%) az inaktív népesség. A munkanélküliek közül 33 személy volt, aki új állást és 11, aki az első állását kereste. Az inaktív lakosság belső szerkezete pedig a következő képet mutatta: 266 tanuló, 343 nyugdíjas, 129 háztartásbeli, 176 más által eltartott, 8 állami eltartott, 96 más módon eltartott (szociális segélyben részesülő, úgynevezett szociális munkás) és 16 egyéb.⁴²

Karácsonyi népszokások

A karácsonyhoz kapcsolódó népszokások helyzete a XX. század első felében

A XX. század elején Sáromberkén még több karácsonyi népszokást említhetünk. A legkorábbi adataink arról, hogy a településen miként került sor a karácsonyi idő eltöltésére, Mózes Andrásnak az 1940-es években készült és a Magyarországi Kutató Intézet jóvoltából kiadott falumonográfiájában található. A szerző a településen élő néphagyományok bemutatása kapcsán gyermek-

42 A település gazdasági-társadalmi szerkezetének részletes értelmezéséhez lásd: Vajda 2019.

kori emlékeit eleveníti fel, az 1910-es éveket, de mindenképpen az Erdély Romániához történő csatolását megelőző időszakra jellemző állapotokat mutatja be.

A falu társadalmát ebben az időszakban az önellátó gazdálkodásra berendezkedett földművelő és állattartó életmód, valamint a közös hit- és norma-rendszer által biztosított egységes horizont jellemezte. Az akkori református lelkipásztor így jellemezte a településen uralkodó állapotokat: „[a falu] mint a gyöngyszem – minden oldalról egyformának és egységesnek látszott.”⁴³ Ezzel magyarázható, hogy az időszak jeles napi szokásainak közös jellemzője az volt, hogy megélésükre a falu színe előtt került sor. Azaz össznépi részvételt és közösségi eseményt jelentettek.

Az előkészületek • A karácsony ünnepét hosszas előkészületek előzik meg. Ezek egy része a hitélethez kapcsolódik és az egyház által irányított, másik része a családi ház és környezetének az ünnepre való felkészítéséhez, az ünnepi hangulat előkészítéséhez köthető. Ez utóbbira közvetlenül az ünnep kezdetén, karácsony szombatján került sor. A településen a karácsonyi időre való készülés része volt az ünnepi étek elkészítése. A karácsonyra hagyományosan töltelkes káposztát és húslevest készítettek, valamint kalácsot sütöttek. Amíg a házban a sütés-főzés zajlott, a férfiak ellátták az állatokat, majd megseperték a ház előtti utcarészt és az udvart. Az élettér előkészítésének utolsó mozzanata volt a ház földjének tehéntrágyával összekevert agyagpéppel való felsikálására.

Ezt követően került sor a tisztálkodásra, amely a férfiak esetében a borotválkozást is magába foglalta, továbbá a ruházat rendbehozatalára, hogy kellően felkészülve fogadhassák a kántásokat, vendégeket.

Karácsonyfa állítása és házi betlehemes • A XX. század elején a karácsonyfa állítása még nem volt általánosan elterjedt szokás a településen, de a kisgyermekes családok házában már megtalálható az almával, dióval, perccel és gyertyával díszített karácsonyfa⁴⁴, melyet rendszerint a ház első szobájában, a tisztaszobában állítottak fel. Ugyanúgy az ajándékozás szokása is csak a kis-

43 Zoltáni 1918, 319.

44 Az 1950-es évek második felétől a házi készítésű perccel helyett keksz és néhány szem szaloncukor is került a karácsonyfára.

gyermekes családokra terjedt ki. Ebben az időszakban elsősorban a házi készítésű játékokat (például szánkót, babát), illetve új ruhát kaptak a gyermekek ajándékba. Néhány, elsősorban a Székelyföldről a településre költözött, római katolikus vallású székely család esetében a házi betlehem készítése is szokásban volt. A miniatűr istálló a szentcsalád (Mária, József és a Jézus baba) mellett a kukorica száraz szárából készült apró kórémarmhákat, agyagból készült bárányokat és egy kis mécses tartalmazott.⁴⁵

A kántálás • A Mózes András által leírt népszokások közül elsőként a karácsony szombatjához kapcsolódó kántálást kell említenünk. Ez a szerző meghatározása szerint „[a]bban áll, hogy fiúk, leányok, emberek, asszonyok, a szép hangúak külön is, karácsony szombatjának estéjén, szürkülettől kezdve, karácsony első napján a délelőtti templomozásig, a szomszédoknál, rokonoknál, jó ismerősöknél (s mivel falunkban ezek egyikébe, másikába mindenki beletartozik), nyugodtan elmondhatjuk, hogy egymásnál látogatást tesznek. Jézus születésével kapcsolatos, arról szóló éneket vagy más néven kántát énekelnek a ház ajtaja előtt”.⁴⁶

A kántálás kezdetét a református templom esti harangja jelezte, ezzel szinte egyidőben csendült fel a házak udvarán a kisebb-nagyobb csapatokba verődött kántálók éneke. Az éneklés elcsendesedését követően a gazda ajtót nyitott a kántásoknak és betessékelte őket a házba, ahol süteménnyel és az idősebbeket pálinkával is megkínálta. A sütemény elfogyasztását követően a kántások boldog karácsonyi ünnepet kívántak, majd távoztak. A kántálás a szegények megsegítésének intézményeként is működött, a szegényebb sorban lévő vagy árva gyermekeknek a sütemény mellett külön erre az alkalomra sütött cipót és aprópénzt is adományoztak.

Mivel a települést a múltban is többségben reformátusok lakták, a kántások énekrepertoárját elsősorban a református egyházi liturgiában előforduló egyházi énekek határozták meg, de emellett előfordultak népi eredetű énekek is. Ahogy Mózes András találóan fogalmaz: „a Felszezen a református templom,

45 Lásd: Mózes 2021, 268.

46 Mózes 2021, 264.

az Alszegeen a népi költészet gazdagította a kánta-anyagot⁴⁷. A szerző ezekből könyvében kettőt említ, a *Betlehembe ment el Mária Józseffel...*, valamint az *Elindult Szent József, szép Szűz Máriával...*⁴⁸ kezdetű énekeket.⁴⁹

A kántások elkészítését követően került sor a kisgyermekes házaknál a karácsonyfát díszítő gyertyák meggyújtására és az ajándékozásra. Erről Mózes András a következő módon emlékezik meg: „Percek múlhattak csupán, de nekünk óráknak tűntek, amíg a csillogás minket is az első házba hívott.

Díszben, fényben a kis karácsonyfa. Alatta nekem rövid szárú, kávas, patkós, nővéremnek pedig pirosba szedett csizmát hozott az angyal. Amíg anyám segítségével a lábunkra húztuk, belőlünk is kicsordult az ének:

E mai nap egy kis gyermek
Szűztől született tinéktek!
A gyermek szép és oly ékes,
Vigasságra kellemetes.

Egy-egy szem cukrot kaptunk, s aztán anyám elfújta a gyertyákat. De mégsem lett sötét, mert az apám által készített betlehemes játék istálló piciny mécsese úgy esett a Jézus-buba arcára, hogy annak visszfénye beragyogta a csendesen heverésző kóré marhákat, meg az aranygyapjas agyagbáránykákat. A betlehemest kivittük, s a hátulsó ház asztalára tettük. Gyér fényénél nem- csak levetkőztünk, hanem aranyos álomba is ringatóztunk.”⁵⁰

Istvánzás • A XX. század első felében, karácsony másodnapján az Istvánok ünnepélyes és ritualizált keretben történő köszöntésére került sor, melynek célja a karácsony másodnapján este szervezett táncos mulatsághoz szükséges süte-

47 Mózes 2021, 271.

48 Ennek a karácsonyi kántának számos hosszabb-rövidebb változata ismert a magyar nyelvterületen. Mózes András sajnos az éneknek csupán egyetlen versszakát közli kötetében. A kántát még az 1980-as években is ismerték a településen, elsősorban a helyi cigány közösség tagjai énekeltek. Az 1990-es évekre azonban már csak egy jelentősen romlott szövegváltozata maradt fenn (például a kezdősor, mely eredetileg úgy hangzott, hogy „Elindult Mária egy jeles éjszaka [...]” helyett „Elindult Mária egyenes éccaka [...]” változatot énekeltek). A református egyház mellett működő IKE (Ifjúsági Keresztyén Egyesület) tagjai a néprajzi irodalomra támaszkodva korrigálták a szöveget és újra felelevenítették a kántát, de a helyi repertoárban már nem honosodott meg újra.

49 Az énekek szövegét lásd: Mózes 2021, 264–265., 271.

50 Mózes 2021, 268.

mény és ital összegyűjtése volt. Ilyenkor a település legényeinek egy csoportja, élükön a bálgazdával⁵¹ és a karácsonyi mulatságra felfogadott cigányzenészekkel végigjárta a falut, és sorra felköszöntötték az Istvánokat. Kivétel nélkül bementek minden olyan házhoz, melynek volt István nevű lakója. Először elénekelték az illető személy kedvenc nótáját, majd ezt követte egy táncdal (általában lassú csárdás), megtáncoltatva a ház összes nőtagját, végül pedig a táncot követően felköszöntötték a ház István nevű tagjait. A háziak a köszöntést kaláccsal és itallal hálálták meg, amelyet a legények nem ittak meg, hanem összegyűjtöttek. Ennek elfogyasztására csak a táncmulatság alkalmával került sor.⁵²

Jánosozás • A Mózes András által harmadikként említett karácsonyi szokás a Jánosok köszöntése, melyre karácsony harmadnapján került sor, nagyjából az előbb leírt formában.

Legátus fogadása • A református egyház életében régóta elterjedt szokás, hogy a sátoros ünnepek alkalmával a református teológia és kollégium teológusai, valamint felső osztályos diákjaik prédikálni mennek a gyülekezetekhez, és ennek fejében egyszeri anyagi támogatásban részesülnek. A XX. század elején a településen az volt a szokás, hogy a prédikációt követően a légátus a szentegyházi kíséretében végigjárta a falut és összegyűjtötte a legátumot. A legátum átvétele előtt az egyházi röviden bemutatta a legátust, majd ezt követően a házigazda átnyújtotta az adományra szánt összeget, amelyet az egyházi feljegyzett egy erre a célra készült füzetbe. A légátus megköszönte az adományt, majd a házigazda itallal kínálta a vendégeket, és ő is köszöntötte a legátust. Szokás volt a legátust egészen a kapuig elkísérni.⁵³

51 A bálgazdát a legények választották maguk közül. A bálgazda a közösségben példás magaviseletű, széles megbecsülésnek örvendő legények közül került ki. A XX. század elején a településen ilyen bálgazda volt Berekméri Miklós (Lásd: Mózes 2021, 266.).

52 Lásd: Mózes 2021, 265–266.

53 Lásd: Mózes 2021, 270–271.

A karácsonyhoz kapcsolódó szokások alakulása a XX. század második felében

A XX. század folyamán számos olyan külső hatás érte a települést, mely – Herman Bausinger szavaival élve – a horizontok szétesését, azoknak a világnézeti és erkölcsi szempontból fontos referenciáknak, viszonyítási pontoknak az elvesztését/elhalványulását eredményezte, melyek tükrében az egyes közösségi cselekedetek (ritusok és ritualizált cselekvések) értékelhetők és értelmezhetők voltak, melyekben a hagyományos cselekvések elnyerték értelmüket. A horizont szétesése a hagyományban benne élő személy nézőpontjának relativizálódását jelentette.

Ezek a hatások egyszerre több irányból érintették a közösséget. Egyrészt a politikai és ideológia hatásokat, másrészt a gazdasági modernizációval és az annak nyomán elinduló akkulturáció folyamatával kapcsolatos hatásokat említhetjük.

Az első olyan fordulópontot, amely meghatározta a karácsonyi ünnepkörhöz kapcsolódó hagyományok alakulását, az első világháború és az ezt követő román hatalomátvétel jelentette. A trianoni békeszerződés értelmében Erdélyt Romániához csatolták, és ebben a megváltozott politikai helyzetben a népi környezetben élő hagyományok szerepe is átértékelődött: azok a mindennapok szervezése mellett a nemzeti identitás kifejezésre juttatása és fennmaradása szempontjából is fontossá váltak. Ezért az egyház kiemelt figyelmet fordított ezeknek a hagyományoknak a felkarolására, életben tartására, az alkalmaknak a megteremtésére és az alkalom megélését biztosító terek és intézmények kiépítésére. Zoltáni Pál református lelkipásztor már 1919-ben a „hitélet és a keresztyén vallásos élet felfrissítését”, valamint „a magyar nemzeti szellem ápolását” szorgalmazta.⁵⁴ A református egyház a magyar népiskola államosítását követően „a magyar nemzeti kultúra ápolása érdekében” felekezeti iskolát létesített⁵⁵, valamint újjászervezte a közművelődés szempontjából fontos szerepet játszó helyi egyleteket (dalkört, színjátszó csoportot, nőegyletet stb.), melyek-

54 Idézi: Szabó 1994, 46.

55 Szabó 1994, 49.

nek nemcsak a kultúra és a művelődés, de a népünnepélyek, egyáltalán a helyi közösségi élet megszervezése szempontjából is fontos szerepük volt. Részben ezzel magyarázható, hogy az új hatalom igyekezett felügyelni, ellenőrzés alatt tartani és sok tekintetben korlátozni ezeket az intézményeket és az általuk a nyilvános térben zajló eseményeket (a bálók visszatérő hivatlan vendégévé vált a román rendőr).

Ennek az időszaknak a politikai változásai azonban a néphagyomány mélyrétegeit nem érintették. A szokások tartalmi és formai szempontból nem vagy alig mentek át változáson, csupán azok funkciója változott. A mindennapok szervezése mellett etnikus dimenzióval bővültek.

A második világháború szintén hatással volt a téli népszokásokra. 1944-ben például, amikor hivatalosan nem lehetett tudni, hogy a fronton maradt férfiak közül ki él és ki lett a háború áldozata, az általános elkeseredettség miatt a karácsonyi és a farsangi multság elmaradt.

A román államnak a fentebb említett korlátozó, ellenőrző szerepe a második világháború után még hangsúlyosabbá vált. A kommunista hatalom minden eszközzel igyekezett a nemzeti identitás kifejezését és megélését biztosító alkalmakat megszüntetni, a vallással szoros kapcsolatban lévő hagyományok megélésének lehetőségét korlátozni. Ebben az ellenőrző/korlátozó tevékenységben az iskolának is jelentős szerep jutott. A kommunizmus idején az iskola igyekezett minden területre kiterjedően felügyelni a diákok tevékenységét, minden eszközzel megpróbálta távol tartani a fiatalokat az egyházi ünnepektől. Helyükbe alternatív eseményeket⁵⁶ szervezett, a hagyományos ünnepek eseményeihez pedig értelmezéseket alkotott meg (lásd lentebb). Az „ünnepmegrontás szomorú jelenségének” ezeket a formáit az egykori református lelkipásztor, Zoltáni Pál is feljegyezte az *Aranykönyv*-be. 1951-ben a következőket írta: „Presbitérium sajnálattal állapítja meg, hogy egyes egyháztagjaink az ünnepi munkaszünetet megrontják olyan munkák végzésével, melyek [...] életszükségleti ügyek [...]. A lelkész atyánkfia felkéretik, hogy a nemtörődömséggel és közönyösséggel ünneprontókat nyilvántartásba vegye és nyilvánosságra hozza.”⁵⁷ Az egyházme-

56 Ilyenek voltak például a pionírávató ünnepségek.

57 Idézi: Nagy 1994, 83.

gyétől pedig az ünnepre készülve a következő óvatos megfogalmazású rendelet érkezik: „Ahol akadályozás nélkül lehetőség nyílik arra, ott a gyermek karácsonyfa-ünnepély megrendezendő.”⁵⁸

Az 1960-as évek elején került sor a településen a földek kollektivizálására, melynek következtében átalakult a falu társadalmának szerkezete is. A korábban földműveléssel és állattartással foglalkozó családok jelentős része ingázó gyári munkássá vált, elindult a föld köldökzsinórjáról való leválás,⁵⁹ a földművelő életformától való elszakadás folyamata, amelynek következtében fokozatosan csökkenni kezdett a falu és a város közötti gazdasági és kulturális távolság/különbség.⁶⁰

A karácsonyi ünnepkörhöz kapcsolódó szokások alakulása szempontjából két mozzanatot kell itt megemlítenünk. (1) Egyrészt elkezdődött a karácsony profanizálása. Az államhatalom az iskola intézményén keresztül igyekezett megváltoztatni az ünnep szerkezetét. A Mikulás helyét a Téliapó, a karácsonyfáét a téli fa, a karácsonyét pedig a téli fa ünnepe vette át az oktatási intézményekben. (2) Ezzel egyidőben a karácsonyhoz kapcsolódó hagyományos szokásrend és az erre az időszakra jellemző népszokások össznépi és nyilvános jellege is halványodott. A kántálás mindinkább visszaszorult a gyermekek körébe, az istvánózás és a jánosozás pedig közösségi ünnepből családi ünnepé alakult.

Ilyen körülmények között az intézmények közül felértékelődött az egyház szerepe, megnőtt az egyházi irányítás és egyházi kontroll jelentősége, ez pedig kihatott a jeles napi szokások tartalmára is. Ennek az időszaknak a változásai tehát már a népszokások tartalmára és megjelenési formájára is hatással voltak. Új elemként jelent meg a templomban megrendezett karácsonyfa-ünnepély. Az egyház szerepének felerősödése ugyanakkor annak is köszönhető volt, hogy 1958-tól a közösségbe egy olyan lelkipásztor érkezett, aki még elődjénél is jobban a szíven viselte az egyházi ünnepekhez kapcsolódó népszokások sorsát. A kántálni készülő gyermekeket a szombati vallás- és énekórák keretében

58 Nagy 1994, 83.

59 Gagy 2009a, 141.

60 Lásd: Jakab-Vajda 2021, 10.

felkészítette, a kiváló hangú gyermekek énekeiről pedig több százra rugó mag-nófelvételt készített. Ugyanakkor nagy gonddal és körültekintéssel szervez-te meg a karácsonyi ünnepélyek programját, ügyelve arra, hogy a gyermekek erdélyi hagyományos karácsonyi énekeket és rigmusokat adjanak elő. Ehhez elsősorban Makkai Dezső és Nagy Ödön *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez* című, 1939-ben kiadott könyvét használta. Ugyanakkor, szintén népraj-zi munkákra támaszkodva, betlehemes játékot is betanított a gyermekeknek, melyet az ünnepély keretében adtak elő. Az 1960-as években még alsó és felső osztályos gyermekek vegyesen adták elő a betlehemes játékot és szavaltak rig-musokat, valamint énekeltek karácsonyi énekeket, azonban az évtizedek során az ünnepélynek kötött forgatókönyve alakult ki.

Az ünnepély a következő főbb mozzanatokat tartalmazta:

1. A templomban eloltották a fényeket és a konfirmandusok egyenként, égő gyertyával a kezükben az Úrasztala elé járultak és elmondtak egy-egy ígerészt a Jézus születésével kapcsolatos történetből, majd ezt kö-vetően a karácsonyfához mentek és feltűzték az égő gyertyát a kará-csonyfára.
2. Ezt követően az óvodás és 1–4. osztályos gyermekek karácsonyi verse-ket szavaltak.
3. A felsőbb osztályos tanulók közül válogatott gyermekek előadták a bet-lehemes játékot.
4. A felsőbb osztályos tanulókból álló gyermekek karácsonyi énekeket énekeltek.
5. Az ünnepség zárómozzanataként a gyermekek átvették az egyházköz-ség által készített karácsonyi ajándékcsomagokat.

A karácsonyi ünnepély forgatókönyvének és időpontjának alakulására máig hatóan rányomta bélyegét, hogy az 1960-as években a nagyobb osztá-lyos gyermekekre egyre szigorúbban kezdett odafigyelni az államhatalom helyi képviselete, a néptanács és az iskola, őket intenzívebben tiltották a val-lásóraktól, ünnepélyektől. Nagy Géza akkori lelkipásztor erről a következőket írja egyháztörténeti írásában: „Az egész munkának két közösségi élményt adó sarokköve a májusi anyák napi és a karácsonyi ünnepély volt. Ez utóbbinál is ki kellett válasszuk az ünnep azon időpontját, amikor «a miszticizmuselvonó

kúra» bajnokai nem lehettek a helyükön. Erre legjobbnak a karácsony II. nap délutánja bizonyult. De a hatvanas évek közepén egy ilyen alkalommal felrendelték a gyerekeket az iskolába, s addig akarták ott tartani őket, amíg az ünnepélyünk el nem kezdődik. Utána pedig sorakozó és kísérettel haza! Azt mondtam: húzzuk a harangot addig, amíg valamelyik fél belefárad ebbe az istenkáromló csatába.”⁶¹

Erre a korszakra tehát az jellemző, hogy a korábbi időszakból ismert szokások még inkább kiszorultak a nyilvános térből. Az istvánzás és a jánoszás után a kántálás is családi keretek közé szorult vissza. A fiatalabb gyermekek már csak a közeli rokonokat, szomszédokat köszöntötték, és csupán a helyi cigány közösség tagjai jártak házról házra kántálni. Ugyanakkor egyre gyakoribb jelenséggé vált, hogy a családok bezárták a kapujukat a kántáló gyermekek előtt. Ezzel egyidőben egy másik folyamat is lejátszódott: a kollektív ünneplésre elsősorban a templom falai között került sor. Az organikus hagyomány mellett egyre nagyobb teret nyert az organizált hagyomány.

Az 1989-es rendszerváltást követő időszak változásai

A karácsonyhoz kapcsolódó szokások alakulása szempontjából újabb fordulópontra az 1989-es rendszerváltás eredményezett. Ez mindenekelőtt egy viszszarendeződési folyamatot és a hagyományok újbóli felfedezését, újjáélesztését jelentette. Ez az újjáéledés azonban elsősorban az intézmények által támogatott és ellenőrzött hagyományhasználatot jelentette.

Az intézmények szintjén az iskola szerepe ismét felértékelődött az ünnepi előkészületek terén. Az iskolai vallásóra bevezetésével a karácsonyi ünnepségre való felkészülés során a lelkes munkájában a vallástanárok is segédkeztek. Ez viszont azzal járt, hogy az ünnepi esemény szerkezete fellazult, az időkeret megnőtt. Míg korábban egyetlen betlehemes játék bemutatására került sor, addig az 1990-es évektől kezdődően szinte minden osztály saját betlehemes játékot mutatott be.

61 Nagy 1994, 96.

Ugyanakkor az egyház irányítása alatt újjáalakult a helyi Ifjúsági Keresztény Egyesület, melynek tagjai a lelkész támogatásával újraélesztették a kántálás hagyományát. Az énekek összeválogatása során gondot fordítottak arra, hogy elsősorban népi eredetű karácsonyi énekeket tanuljanak be, és a kántálásnak a néprajzi szakirodalomból ismert formájához igazodva a kántásokat fogadó családot köszöntő rigmust is betanultak. Ezeket a szövegeket a korábban már említett szerzőpáros, Makkai Endre és Nagy Ödön kötetéből választották.

Összegzés

A karácsonyi időszakhoz kapcsolódó szokások alakulását elemezve azt láthatjuk, hogy a XX. század során legalább három olyan nagy fordulópont említhető, mely meghatározta a helyi népszokások alakulását. Az első világháborút követő hatalmváltás következtében megnőtt a néphagyományok szerepe a nemzeti identitás megőrzésében, és ezzel egyidőben az egyház szerepe a jeles napokhoz kötődő népszokások őrzésében. A második világháborút követően a kommunista diktatúra berendezkedése korlátozta a szabad gyülekezést, és minden eszközzel igyekezett tiltani a fiatal generációkat az egyházi ünnepeken való részvételtől. Ez hosszú távon a karácsonyi szokások visszaszorulásához, közösségi jellegük elhalványulásához vezetett. A karácsony megünneplése visszaszorult a templom falai közé, és egyre többen kezdtek ünnepelni szűk családi környezetben. Az 1989-es rendszerváltás élenkítően hatott a helyi közösségi életre, elindult a karácsonyi népszokások újraélesztése. Ez azonban elsősorban nem alulról szerveződött, nem közösségi kezdeményezés eredménye, hanem a helyi intézmények munkájának nyomán, az intézmények nyújtotta keretek által meghatározott módon alakult. Az organikus hagyomány helyét az organizált és ilyen értelemben kitalált hagyomány vette át. Ugyanakkor a karácsonyi szokások tekintetében mindez azt is eredményezte, hogy megnőtt a szokás szertartásos jellege. Immár a szertartásban válik explicitté a közösségi identitás és kerül megerősítésre a normarendszer.

A karácsonyi szokások alakulását azonban nem csak a XX. század során több rendben végbement rendszer- és hatalmváltás határozta meg. A meg-

változott gazdasági környezet, a földművelő és állattartó életforma feladása, a tömegmédiá megjelenése és a globalizáció is rányomta bélyegét az ünnepi idő megélésére. A kívülről jött kulturális minták és ingerek hatására megváltoztak maguk a hagyomány hordozói is. Az egykori faluközösség lakóközösséggé alakul, ahol egyre kisebb szerepe van a közösségi szertartásoknak és a hagyományoknak. A jeles napi szokások által működtetett társadalmi szerepek és viszonyok elhalványulása a hagyomány funkciójára, státusára és létmódjára is hatással van, és ez új fogalom, az örökség bevezetését implikálja. Miközben a hagyomány egyik legfontosabb jellemzője az ismételhetőség, a hagyomány mindig az ismétlésben aktivizálódik, addig az örökséghez elsősorban az interpretáció fogalma társul. Az örökség az interpretáció aktusában jön létre. A hagyományhoz a kollektív emlékezeten keresztül, az örökséghez inkább a különböző intézmények által termelt és fenntartott tudás révén férünk hozzá, azaz ez utóbbit inkább a kulturális emlékezet tartja fenn. Míg a hagyományt mindig az egyének tartják fenn, addig az utóbbi fennmaradását intézmények garantálják.

Ezt nevezi Herman Bausinger „pedagógiai szülőföldelvnek”, mely „[...] oktatási intézmények közreműködésével vezet tudatosan vissza a horizontok által egykor lehatárolt térbe; ez érvényes a vidéki nevelésre is, ahol ez a gondolat először megjelent. Ez a megállapítás gyakorlatilag azt jelenti, hogy a tradicionális javak – melyekből az ilyen meggondolások felé orientálódó tanítás nagyrészt kiindul – már egyáltalán nem tartoznak a gyermekek eleve adott külvilágához, sőt, az egykor még a népre jellemző javak csaknem kizárólag oktatási javakként kerülnek a gyermekek elé”.⁶²

62 Bausinger 1995, 82–83.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Assmann 1997.** Assmann, Aleida: Fluchten aus der Geschichte: Die Wiederfindung von Tradition vom 18. bis zum 20. Jahrhundert. In: Müller, Klaus E. – Rüsen, Jörn (Hg.): *Historische Sinnbildung*. Rohwolt, Hamburg, 1997. 608–625.
- Barabás 1998a.** Barabás László: *Forog az esztendő kereke. Sóvidéki népszokások*. Mentor-Custos Kiadó, Marosvásárhely, 1998.
- Barabás 1998b.** Barabás László: *Karácsonytól pünkösdig. Marosszéki népszokások*. Székely Útkereső Kiadványok, Székelyudvarhely, 1998.
- Barabás 2000.** Barabás László: *Aranycsitkók, maszkurák, királynék. Erdélyi magyar dramatikus népszokások*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2000.
- Barabás 2002.** Barabás László: *Húsvét szép reggelén. – Marosszéki öntözőversek*. IMPRESS Kiadó, Marosvásárhely, 2002.
- Barabás 2009.** Barabás László: *Akiket fog a figura. Farsangi dramatikus szokások, népi színjátékok Marosszéken*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009.
- Barabás 2020.** Barabás László: *Szikonyország eltűnőben? Életmód és mentalitás, népszokás és játék Sóvidéken*. Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont, Székelyudvarhely, 2020.
- Bausinger 1995.** Bausinger, Hermann: *Népi kultúra a technika korszakában*. Osiris–Századvég Kiadó, Budapest, 1995.
- Borbély 2000.** Borbély Éva: Ünnepek, népszokás – turizmus? Egy szokás szerveződése/szervezése 1990 után. In: Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.): *Turizmus és kommunikáció. Tabula könyvek 1*. Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció Tanszék, Budapest–Pécs, 2000. 153–166.
- Chayanov 1966.** Chayanov, Alexander V.: *The Theory of Peasant Economy*. University of Wisconsin Press, Madison, 1966.
- Dömötör 1972.** Dömötör Tekla: *Magyar népszokások*. Corvina Kiadó, Budapest, 1972.
- Dömötör 1974.** Dömötör Tekla: *Népszokások költészete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.

- Fejős 1998.** Fejős Zoltán: Modernizáció és néprajz. In: Szűcs Alexandra (szerk.): *Hagyomány és modernizáció a kultúrában és a néprajzban*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 1998. 7–19.
- Gagy 2007.** Gagy József: *Földosztók, önellátók, gyarapodók. A dekollektivizáció emberei*. Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely, 2007.
- Gagy 2009a.** Gagy József: Ankét a kisebbségkutatás helyzetéről. *Regio*, 20. (2009) 3. sz. 30–33.
- Gagy 2009b.** Gagy József: *Fejezetek Románia 20. századi társadalomtörténetéhez*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009.
- Gagy 1999.** Gagy József (szerk.): *Ismerős terepen. Válogatás csíkszeredai antropológiai írásokból*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999.
- Horváth 1971.** Horváth István: *Magyarozdi toronyalja*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1971.
- Jakab 2007.** Jakab Albert Zsolt (szerk.): *Romániai magyar néprajzi bibliográfia*. Transzindex, Adatbank [2007]. <https://neprajzibibliografia.adatbank.transindex.ro>; a letöltés időpontja: 2021. október 26.
- Jakab–Vajda 2018.** Jakab Albert Zsolt – Vajda András: Örökség: etnicitás, regionális identitás és territorialitás. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *A néprajzi örökség új kontextusai. Funkció, használat, értelmezés*. Kriza Könyvek, 43. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2018. 7–28.
- Jakab–Vajda 2021.** Jakab Albert Zsolt – Vajda András: Ez mind vidék. A vidékre jellemző létformák és kulturális gyakorlatok átalakulása a 21. században. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Vidékiség és vidékkutatások a Kárpát-medencében*. Kriza Könyvek, 48. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2021. 7–32.
- Keszeg 2014.** Keszeg Vilmos: Tradition, patrimoine, société, memoire. In: Keszeg, Vilmos (ed.): *Á qui appartient la traditions?/ Who owns the tradition?* Erdélyi Múzeum Egyesület, Cluj-Napoca, 2014. 7–15.
- Kovách 2012.** Kovách Imre: *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változása*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2012.

- Makkai-Nagy 1939.** Makkai Dezső – Nagy Ödön: *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez.* Erdélyi Tudományos Füzetek, 103. sz. E.M.E. Kolozsvár, 1939.
- Marquard 2001.** Marquard, Odo: *Az egyetemes történelem és más mesék.* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2001.
- Marsden 1999.** Marsden, Terry: Rural Futures: The Consumption Countryside and its Regulation. *Sociologia Ruralis*, 39. (1999) 4. sz. 501–526.
- Mózes 2021.** dr. Mózes András: Adatok Sáromberke történetéhez I–II. In: Vajda András (s.a.r.): *A szülőföld üzenete.* A Magyarorsággkutató Intézet Kiadványai 40. Magyarorsággkutató Intézet, Budapest, 2021.
- Noyes 2009.** Noyes, Dorothy: Tradition: Three Traditions. *Journal of Folklore Research*, 46. (2009) 3. sz. 333–368.
- Olosz 2009.** Olosz Katalin (s.a.r.): *Szabó Sámuel: Erdélyi néphagyományok.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009.
- Paládi-Kovács 2004.** Paládi-Kovács Attila: A nemzeti kulturális örökség fogalma, tárgya. Örökség, hagyomány, néprajz. *Honismeret*, 32. (2004) 2. sz. 1–11.
- Pozsony 1997.** Pozsony Ferenc: *Az erdélyi szászok jeles napi szokásai.* Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 1997.
- Pozsony 1998.** Pozsony Ferenc: *Szól a kakas már. Szász hatás az erdélyi magyar jeles napi szokásban.* Koinónia Kiadó, Kolozsvár, 1998.
- Pozsony 2000.** Pozsony Ferenc: *Adok nektek aranyvesszőt. Dolgozatok erdélyi és moldvai népszokásokról.* Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2000.
- Pozsony 2006.** Pozsony Ferenc: *Erdélyi Népszokások.* Néprajzi Egyetemi Jegyzetek 1. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2006.
- Pozsony 2015.** Pozsony Ferenc: *Háromszéki ünnepek. Dolgozatok háromszéki népszokásokról.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2015.
- Réső Ensel 1867.** Réső Ensel Sándor: *Magyarországi Népszokások.* Pest, 1867.
- Shils 1981.** Shils, Edward: *Tradition.* The University of Chicago Press, Chicago, 1981.
- Szabó 1994.** Szabó Miklós: Sáromberke rövid története. In: *Sáromberke 1319–1994.* Sáromberkei Egyházközség, Sáromberke, 1994. 5–64.

- Szendrei Zs. – Szendrey Á. 1937.** Szendrey Zsigmond – Szendrey Ákos: Szokások. In: *A magyarság néprajza IV.* Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1937. 154–322.
- Szendrey 1937.** Szendrey Zsigmond: Jeles napok. In: *A magyarság néprajza IV.* Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1937. 323–341.
- Székely 1999.** Székely Ferenc: *Jeles napok, ünnepek, szokások Vadasdon.* Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 1999.
- Tátrai 1990.** Tátrai Zsuzsanna: Jeles napok – ünnepi szokások. In: Dömötör Tekla (szerk.): *Magyar néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 102–264.
- Ujváry 1990.** Ujváry Zoltán: Dramatikus népszokások, népi színjátékok. In: Dömötör Tekla (szerk.): *Magyar néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 265–328.
- Vajda 2016.** Vajda András: Hagyomány, örökség, érték. A hagyomány használatának változó kontextusai. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Érték és közösség. A hagyomány és az örökség szerepe a változó lokális regiszterekben.* Kriza Könyvek, 39. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2016. 21–58.
- Vajda 2019a.** Vajda András: Falusi közösségek, változó életterek, átalakuló lokalitások. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Változó ruralitások. A vidékiség mai formái.* Kriza Könyvek, 45. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2019. 11–29.
- Vajda 2019b.** Vajda András: *Változó létformák vidéken. Egy Maros menti falu gazdasági-kulturális szerkezetének átalakulása.* L'Harmattan, Kriza János Néprajzi Társaság, Budapest–Kolozsvár, 2019.
- Verebélyi 2005.** Verebélyi Kincső: *Szokásvilág.* Studia Folcloristica et Ethnographica, 46. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 2005.
- Voigt 2007.** Voigt Vilmos: A hagyomány modern fogalma. In: Török József (szerk.): *Hagyomány és modernitás. IX. Közművelődési Nyári Egyetem Szeged, 2007. július 2–6.* Csongrád Megyei Közművelődési, Pedagógiai és Sportintézmény, Szeged, 2007. 10–13.
- Zoltáni 1918.** Zoltáni Pál: A falu kérdései. *Református Szemle*, 11. (1918) 319–320.

